EHDOLLISET SAATAVAT JA KONKURSSINVARAINEN SOPIMINEN

CONDITIONAL CLAIMS AND IPSO FACTO CLAUSES IN BANKRUPTCY

Lauri Säilä¹

Helsinki Law Review, 1/2019, pp. 34–55

© 2019 Pykälä ry, Mannerheimintie 3 B, 5th floor, 00100 Helsinki, Finland, and the author.

Avainsanat:

Konkurssioikeus, ehdollinen saatava, konkurssinvarainen sopimus, soveltamisala, KKO 2016:100, sopimussakko

Keywords:

Bankruptcy law, conditional claim, *ipso facto* clause, scope of application, KKO 2016:100, contractual penalty

ABSTRACT

According to the Finnish Bankruptcy Act (120/2004, as amended) Chapter 1, Section 5, conditional claims are generally considered as acceptable claims in bankruptcy. However, these claims may sometimes contradict with primary bankruptcy law principles, if they seem to be only applicable in bankruptcy. In these situations, conditional claims can be considered to be caused by so called *ipso facto* clauses, meaning contracts (or single terms) that have the sole purpose of affecting the rights of debtors in case of a bankruptcy. Courts and legal scholars have consistently found such agreements unenforceable but the detailed functioning of the doctrine has long been quite unclear.

In response, this article aims to clarify the assessment, giving main emphasis to the critical analysis of a fairly recent case, KKO 2016:100, resolved by the Supreme Court of Finland in December 2016. According to the case analysis, the scope of the clause is found to be the decisive factor, concluding a rather problematic rule that conditional claims may only be regarded as *ipso facto* clauses, if they apply in virtually no other situations than bankruptcy.

¹ Lauri Säilä (LL.B.) is an LL.M. student at the University of Helsinki and M.Sc. student (Business Law) at Aalto University School of Business. This article is based on the author's Bachelor's Thesis.

1. JOHDANTO

1.1 Määritelmät

Konkurssissa huomioitavien saatavien, *konkurssisaatavien*, määritelmä tulee suoraan lainsäädännöstä. Konkurssilain (KonkL, 120/2004) 1:5:n mukaan konkurssisaatavalla tarkoitetaan sellaista velalliselta olevaa saatavaa, jota koskeva velallisen sitoumus tai muu oikeusperuste on syntynyt ennen konkurssin alkamista. Lisäksi täsmennetään, että hyväksyttäviä konkurssisaatavia ovat myös niin sanotut *ehdolliset saatavat*, joiden peruste tai määrä riippuu jostain mahdollisesti vielä realisoitumattomasta ehdosta tai seikasta.²

Tämän artikkelin ydinaiheena ovat sellaiset ehdolliset saatavat, joiden kohdalla on sovittu, että tietyn ehdon täytyttyä jo maksettu suoritus tulee palauttaa maksajalle. Käytetään näistä saatavista edellä esitettyä termistöä mukaillen termiä *palautusehtoiset saatavat*.³

1.2 Tutkimuskohde

Ehdolliset saatavat voidaan siis KonkL 1:5:n mukaan valvoa ja selvittää muiden saatavien tavoin. Varsinkin näiden saatavien kohdalla tulee kuitenkin huomata, että sinänsä siviilioikeudellisesti pätevät sopimukset eivät aina voi sitoa sopijapuolen konkurssipesää, mikäli ne on solmittu esimerkiksi yksinomaan mahdollisen konkurssin varalta. Aihetta tullaan jäljempänä käsittelemään syvemmin, mutta sitä voidaan jo havainnollistaa seuraavilla esimerkeillä:

Esimerkki 1.

Yhtiö A antaa yhtiölle B miljoona euroa ehdoin, että summa tulee palauttaa, mikäli B asetetaan konkurssiin. Myöhemmin konkurssi tapahtuu ja palautusehto täyttyy. A:lle syntyy ikään kuin tyhjästä miljoonan euron saatava, jonka olemassaolo luonnollisesti pienentää muille velkojille tulevaa osuutta. Tällaisen saatavan aikaansaava sopimus asettaa velkojat selvästi eriarvoiseen asemaan ja on siten konkurssissa tehoton.

Esimerkki 2.

Yhtiö A antaa yhtiölle B miljoona euroa ehdoin, että summa tulee palauttaa B:n rikkoessa sopimusehtoja, joilla määritellään miten varat voidaan käyttää. Tämän tilanteen kohdalla ei selvästikään ole mitään perustavanlaatuista konkurssioikeudellista ongelmaa. Saatava tulee perittäväksi, mikäli ennen tai jälkeen konkurssiin asettamisen huomataan, että sopimusrikkomus on tapahtunut.

² Nämä saatavat sisältyvät toki edellä mainittuun yleismääritelmään, mutta erityismaininta on otettu lakiin selvyden vuoksi, ks. HE 26/2003 vp, s. 35.

³ Palautusehtoiset saatavat voidaan sijoittaa ehdollisten saatavien alajaottelussa lykkääväehtoiisiin saataviin. Jaosta ks. Könkkölä – Linna 2013, s. 350.

Ehdollisten saatavien kohdalla tulee näin ollen ottaa huomioon yleinen lähtökohta siitä, että saatavan syntyminen ei saa olla nimenomaan konkurssiin kytkeytyvä, vaan sen tulee voida aktualisoitua myös ilman ajautumista konkurssiin.⁴ Käytettävän terminologian yhdenmukaistamiseksi voidaan siis todeta, että ehdollisen saatavan aiheuttava oikeustoimi ei saa olla *konkurssinvarainen sopimus*.⁵

Vaikeita tulkinnallisia ongelmia aiheutuu kuitenkin silloin, kun ehto voi täytyä näennäisesti monin tavoin, mutta konkurssi muodostaa sen soveltamisalasta olennaisen osan.

Esimerkki 3.

Yhtiö A antaa yhtiölle B miljoona euroa ehdoin, että summa tulee palauttaa, mikäli B:n toiminta lopetetaan. Rahat täysin sovittuun tapaan käytettyään B ajautuu konkurssiin ja sen toiminta loppuu. Näin ollen palautusehto täyttyisi, ja A:lle syntyisi miljoonan euron saatava. Tällaisen saatavan kohdalla on syytä pohtia, onko kyseessä konkurssinvarainen sopimus.

Esimerkissä 3 havainnollistettu jännitteinen tila tietyn tyyppisten ehdollisten saatavien ja konkurssioikeuden yleisten periaatteiden välillä esittää tämän artikkelin ydinaluetta. Aihetta on käsitelty oikeuskäytännössä sekä konkurssioikeudellisessa kirjallisuudessa hyvin vähän, minkä vuoksi arvioinnin selkeyttämiseksi on todellinen tarve. Pääasialliseksi oikeusdogmaattiseksi tutkimuskysymykseksi täsmentyy näin ollen se, *millä edellytyksillä konkurssissa ilmenevä ehdollinen saatava on konkurssinvarainen sopimus ja siten tehoton*.

1.3 Rakenne

Artikkelin alussa käydään läpi yleisesti konkurssinvaraisia sopimuksia oikeuskirjallisuudessa ja oikeuskäytännössä luotujen oppien avulla. Tämän jälkeen siirrytään itse palautusehtojen tarkasteluun tästä näkökulmasta tutkimalla kohtuullisen tuoretta ennakkopäätöstä KKO 2016:100. Yleisen katsauksen pohjalta rakennetaan laajempi ja yksityiskohtaisempi analyysi ratkaisusta ja testataan sen kestävyyttä vasta-argumentein.

Lopuksi oikeuskäytännön ja sen kriittisen arvioinnin kautta luodaan yleisemmän tason konstruktio palautusehtojen saatavien ja laajemmin myös konkurssinvaraisten sopimusten konkurssioikeudellisesta arvioinnista. Lopputuloksenaan artikkeli tarjoaa varsin hyvän käsityksen konkurssinvaraisen sopimisen arvioinnin nykytilasta ja siihen liittyvistä ongelmista.

4 KKO 1995:35; Havansi 1992, s. 136; Tuomisto 2010, s. 61–62.

5 Konkurssinvaraisten sopimusten käsitteeseen sisältyvät siis ensinnäkin kaikki sopimukset, mutta myös yksittäiset sopimusehdot, jotka on laadittu konkurssin varalta tai lähinnä vain sitä varten. Synonyymeina tässä valitulle käsitteelle ovat eri kirjallisuuslähteissä muun muassa *konkurssin varalta solmitut sopimukset*, *konkurssin varalta sovitut sopimukset* ja *konkurssin varalta tehdyt sopimukset*. Kansainvälisesti lähimpänä terminä voidaan pitää niin kutsuttuja *ipso facto* -ehtoja.

2. KONKURSSINVARAISTEN SOPIMUSTEN YLEINEN ARVIOINTI

2.1 Konkurssilain sääntely

Konkurssilaissa ei nimenomaisesti säädetä suhtautumisesta konkurssinvaraisiin sopimuksiin. Näiden oikeusvaikutukset konkurssimenettelyssä ovat siten jääneet lain säännösten varsin pitkälle menevän tulkinnan varaan. Tilanne on hieman kummallinen, sillä konkurssinvaraiset sopimukset voivat olla merkittäviä konkurssivelkojille lopulta maksettavan jako-osuuden suuruuden kannalta.⁶

Ei olekaan yllättävää, että muun muassa konkurssiasiaain neuvottelukunta on ehdottanut, että konkurssilaissa olisi hyvä säätää konkurssin varalta tehdystä sopimusmääräyksistä.⁷ Nimenomainen sääntely luonnollisesti linjaisi selkeämmin näiden sopimusmääräysten tulkittamista menettelyn aikana. Muutoksia ei ole kuitenkaan näköpiirissä, minkä johdosta oikeuskäytännössä ja -kirjallisuudessa on täytynyt luoda asiaan liittyviä oppeja.

Nykyiset näkemykset konkurssinvaraisista sopimuksista juontavat juurensa etenkin velkojien yhdenvertaisuuden periaatteesta, jota pidetään usein konkurssin johtavana arvoperiaatteena.⁸ Nykyisen konkurssilain aikaan ainakin osittaista tukea konkurssinvaraisen sopimisen kiellettyisyydelle saa myös laista esitöineen.

2.2 Konkurssipesän yleinen oikeus vetäytyä sopimuksista

KonkL 3:8:ssä säädetään konkurssipesän oikeudesta sitoutua velallisen sopimukseen. Säännöksen ensimmäisen momentin mukaan konkurssipesä voi halutessaan sitoutua tällaiseen sopimukseen, mikäli se ilmoittaa tästä kohtuullisessa ajassa ja asettaa hyväksyttävän vakuuden sopimuksen täyttämiseksi. Vastapainoksi tälle konkurssipesän ehdolliselle mahdollisuudelle sitoutua sopimukseen, voidaan loogisesti johtaa yleinen oikeus myös kieltäytyä täyttämästä velallisen ennen konkurssia solmimia sopimuksia.⁹

Konkurssipesän yleinen vetäytymisoikeus on itse asiassa koko konkurssimenettelyn perusajatuksen edellyttämä sääntö. Mikäli konkurssipesän olisi sitouduttava suorittamaan vielä keskeneräisen sopimussuhteen mukainen velvoite loppuun, antaisi tämä kyseisen saatavan velkojalle etusijan muihin velkoihin nähden. Kyseinen velkoja saisi nimittäin suorituksensa

6 Näin mm. jäljempänä käsitelty KKO 2016:100, jossa palautusehtoinen saatava oli ylivoimaisesti suurin konkurssissa valvotuista saatavista. Pesänhoitajan arvion mukaan saatavan hyväksyminen kokonaisuudessaan olisi johtanut jako-osuusprosentiksi noin 9,2 %, ja toisaalta, jos sitä ei hyväksyttäisi lainkaan, olisi jako-osuusprosentti ollut noin 43 %.

7 Neuvottelukunnan muistio 11.12.2014, s. 6. Periaatteen perustavanlaatuisuudesta kertoo myös, että siitä on puhuttu jo Konkurssioikeuden kehittämiskomitean mietinnössä 1978:37, s. 555–556.

8 Ks. esim. Koulu 2009, s. 41, 53 sekä konkurssin yleisesti kollektiivisesta luonteesta Koulu – Lindfors 2016, s. 81.

9 Havansi 2005, s. 178–179.

kokonaan, kun muut joutuisivat tyytymään jako-osaansa.¹⁰ Tämä ei olisi konkurssin kollektiivisuuden vaatimuksen ja velkojen yhdenvertaisuuden periaatteen mukaan sallittua. Lähtökohtana täytyy siten olla, että konkurssipesällä on suorastaan velvollisuus vetäytyä sopimuksista, joiden täyttäminen ei olisi kaikkien velkojen kannalta yhteinen etu.¹¹

Kun konkurssipesä käyttää oikeuttaan vetäytyä velallisen solmimasta (ja vielä täyttämättömästä) sopimuksesta, aiheuttaa tämä yleensä sopimuskumppanille saatavan, esimerkiksi vahingonkorvauksen muodossa. Kuten edellä esitetystä konkurssisaatavien määritelmästä voi todeta, tällainen saatava katsotaan konkurssioikeudellisesti relevantissa jaottelussa tavalliseksi konkurssisaatavaksi.¹² Näin sopimussuhteen osapuolesta on tullut muiden konkurssivelkojen kaltainen velkoja ja velkojen yhdenvertaisuuden periaate toteutuu.

2.3 Konkurssinvaraiset sopimukset erityistapauksina

Jos velallinen on kuitenkin ennen konkurssiaan sopinut jotakin nimenomaan konkurssin aikaansaamista vaikutuksista, ei tällaisen sopimuksen ole katsottu voivan sitoa konkurssipesää lainkaan. Laissa tämä käy ilmi selvimmin edellä mainitusta säännöksestä KonkL 3:8, jonka mukaiset konkurssipesän oikeudet on määritelty esitoissa pakottaviksi, eikä niitä näin ollen voi sopimuksin heikentää.¹³ Näin konkurssissa tehottomiksi jäävät esimerkiksi sopimusehdot, joiden mukaan sopimus voidaan purkaa toisen osapuolen konkurssin perusteella.

Myös muut kuin konkurssipesän sijaantulo- tai vetäytymisoikeuteen suoraan vaikuttavat sopimusmääräykset aiheuttavat periaatteellisia jännitteitä, mikäli ne kaventavat pesän lakisääteisiä mahdollisuuksia reagoida konkurssin alkamiseen. Olisi yleisesti ongelmallista, mikäli velallinen ja tämän sopimuskumppani voisivat etukäteisesti määräämistöimillään huonontaa konkurssipesän oikeusasemaa.¹⁴ Konkurssin lähtökohtaiseen ideaan nimittäin kuuluu, että pesällä tulee olla toimintavaltuudet, joiden avulla se voi minimoida velkojille koituvat tappiot konkurssissa paremmin kuin mihin velallinen itse kykenee. Siksi näiden toimivaltuuksien rajoittamiseen tarkoitettuja määräyksiä on pidettävä tehottomina.¹⁵

Konkurssinvaraiset sopimukset voivat siis rajoittaa pesän mahdollisuuksia toimia konkurssivelkojen yhtäläisen edun mukaisesti, jolloin ne toimivat vastoin konkurssin nimenomaista tarkoitusta.¹⁶ Tämä on havaittavissa ennen kaikkea edellä esitetyissä tilanteissa, joissa pesää estetään käyttämästä sille laissa annettuja oikeuksia. Sääntö voidaan kuitenkin

yleistää kaikkiin tilanteisiin, joissa konkurssinvarainen sopimus vaikuttaa konkurssivelkojen oikeuksiin, eli perustaa esimerkiksi sinänsä pätevältä vaikuttavan saatavan.¹⁷ Tällaisen saatavan aikaansaavat sopimusmääräykset rajoittaisivat velkojen yhdenvertaisuuden toteutumista täysin samoin, kuin edellä käsitellyt pesän toimintamahdollisuuksia rajoittavat sopimusehdot.¹⁸

Kieltävä suhtautuminen voidaan perustella myös sopimuksen syntyhetkellä vaikuttavan mielekkyyden kautta. Alkuperäisellä velallisella ja tämän sopimuspuolella ei ole käytännössä mitään syytä ottaa huomioon konkurssipesässä määräysvaltaa käyttävien konkurssivelkojen etuja sopiessaan ehdoista, joiden mukaisesti toimittaisiin konkurssin tapahtuessa.¹⁹ Sopijapuolet voivat näin ollen vaikeuksista hyväksyä kaikki toistensa vaatimukset konkurssia koskien. Tämän vuoksi konkurssinvaraiset sopimukset voidaan lähtökohtaisesti olettaa konkurssipesän kannalta haitallisiksi.²⁰

Huomattavaa kuitenkin on, että oppi konkurssinvaraisten sopimusten sitomattomuudesta perustuu siihen, että niissä sopijapuolet sopivat sivullistahon, eli konkurssivelkojen oikeuksista.²¹ Näin ollen sellaiset sopimukset, jotka ovat relevantteja myös itse sopijapuolten välillä, eivät tule doktriinin piiriin, vaan niitä on pidettävä sitovina myös konkurssissa. Merkityksellisiä arvioinnissa ovat sopimuksen tosiasialliset seuraukset, minkä vuoksi tilanne vaatii paljon tapauskohtaista harkintaa. On esimerkiksi varsin tulkinnanvaraista, milloin sopimus on sopijapuolten välillä niin vähämerkityksinen, että tosiasiallisesti kyseessä on konkurssinvarainen sopimus.

2.4 Konkurssinvaraiset sopimukset KKO:n käytännössä

Edellä esitettyä konstruktia voidaan yrittää havainnollistaa oikeuskäytännön avulla, vaikkakin KKO:n tasoista käytäntöä on asiaan liittyen olemassa hyvin vähän. Ratkaisussa KKO 1995:35 on kuitenkin käsitelty konkurssinvaraisia sopimuksia ehdollisen saatavan kohdalla.²²

Tapauksessa työntekijä A ja yhtiö B olivat solmineet työsopimuksen, johon sisältyi ehto työnantajasta johtuvan työsuhteen katkeamisen varalta. Ehdon yhteydessä oli nimenomaisesti lueteltu, että se soveltuisi muun muassa yrityksen myynnin tai konkurssin kohdalla. Tällaisen tilanteen varalle työnantajalle annettiin kolme vaihtoehtoa: 1. työnantaja suorittaa 24 kuukauden lisäpalkan; 2. työsuhdetta jatketaan muissa yrityksissä; tai 3. työsuhde siirretään esimerkiksi

10 Niemi-Kiesiläinen 1989, s. 99–100.

11 Tuomisto 2010, s. 25–26.

12 Tarkemmin ks. HE 26/2003, s. 35; Havansi 1992, s. 193.

13 HE 26/2003 vp, s. 54.

14 Havansi 1992, s. 136.

15 Tuomisto 2010, s. 126.

16 Könkkölä – Linna 2013, s. 3; Ovaska 1992, s. 73.

17 Könkkölä – Linna 2013, s. 348; Laajaa sovellettavuutta kuvaa myös lainvalintasopimuksia koskien Kontturi DL 2013, s. 1004.

18 Ks. velkojen maksunsaantijärjestyksestä annetun lain (1578/1992, MJL) 2 §:n asettama pääsääntö ja edellä esitetyt *esimerkit 1–3*.

19 Koululu 2003, s. 99; Sopimus ei ole näissä tilanteissa mielekäs sääntelyväline, Tuomisto 2017, s. 454.

20 Tuomisto 2004, s. 249.

21 Ks. ao. ratkaisu KKO 1995:35, Tuomisto 2010, s. 127.

22 KKO 1995:35 ohella konkurssinvaraista sopimista on käsitelty myös prejudikaateissa KKO 1990:130 sekä KKO 2001:1. Nämä ratkaisut eivät kuitenkaan vaikuta tämän artikkelin substanssiin, sillä ne koskevat saatavien sijaan konkurssinvaraisia purkuehtoja. Tällaiset ehdot jäisivät edellä mainitusti uuteen lakiin sisällytetyn KonkL 3:8 nojalla suoraan tehottomiksi, ks. HE 26/2003 vp s. 54.

yrittäjäkaupan mukana ostajaosapuolelle. Kohdat 2. ja 3. eivät olleet A:sta riippumattomista seikoista johtuen toteutuneet, minkä vuoksi hän valvoi konkurssissa 1 kohdan mukaista 24 kuukauden lisäpalkkaansa.

Sekä Vantaan kihlakunnanoikeus että Helsingin hovioikeus tulkitsivat ehdon konkurssipesää sitovaksi siten, että A saattoi konkurssissa valvoa 1 kohdan mukaisen korvaussaatavansa. KKO tuli kuitenkin toisenlaiseen lopputulemaan. Sen perusteluna oli, että työsopimuslain 41.1 § (320/1970) mukaan työsopimus voitiin työnantajan konkurssin johdosta irtisanoa päättymään 14 päivän kuluttua irtisanomisesta, vaikka irtisanomis- tai työsopimusaika olisikin pidempi. Tähän rinnastuen ehto, jolla kierrettiin tätä pakottavaa säännöstä, oli tehty konkurssin varalta, ja se koski siten kolmannen eli konkurssivelkojen oikeutta.²³

Perustelujen mukaan yhtiön konkurssivelkojat olisivat joutuneet ehdon hyväksymisen johdosta huonompaan asemaan kuin missä he lain mukaan muutoin olisivat. Sen vuoksi mainittu sopimusmääräys oli tehoton suhteessa yhtiön konkurssivelkoihin, eikä siinä sovittua lisäpalkkaa voitu vahvistaa maksettavaksi.

3. KONKURSSINVARAISUUDEN ARVIOINTI RATKAISUSSA KKO 2016:100

3.1 Ratkaisun taustatilanne ja yleinen arviointi

Korkeimman oikeuden ennakkoratkaisussa KKO 2016:100 tulivat arvioitavaksi edellä esitetyt opit konkurssinvaraisista sopimuksista. Tapauksessa oli kyse säätiön ylläpitämälle sairaalalle myönnettyistä Kelan avustuksista, ja niiden sitovuudesta säätiön konkurssipesän suhteen.

Ongelman asiassa aiheutti avustuspäätöksiin sisällytetty palautusehto:

”Jos avustuksen saanut laitos siirtyy toiselle omistajalle, sen toiminta lopetetaan tai sitä olennaisesti muutetaan tai jos kysymyksessä olevia varoja ei käytetä avustuspäätöksen mukaiseen tarkoitukseen, on varat palautettava Kansaneläkelaitokselle.”

Tapauksessa konkurssipesä ja pesän velkojana ollut pankki eivät hyväksyneet Kelan valvomaa saatavaa, minkä perusteluiksi esitettiin muun muassa sopimuksen tulkintaan, saatavien vanhentumiseen sekä kohtuuttomuuteen liittyviä seikkoja. Tapauksen kannalta olennaisinta kuitenkin oli, että tilanteessa siihen, että kyseessä on konkurssinvarainen sopimus ja siten muita velkoja kohtaan tehoton saatava, jota ei voisi lainkaan valvoa konkurssissa.²⁴

²³ Ks. Jäljempänä kohdassa 5.2 tarkempaa analyysia sen osalta, oliko tässä kyseessä kuitenkin varsinainen konkurssinvarainen sopimus.

²⁴ Ks. KKO 2016:100 kappaleet 4-5 ja kappaleesta 15 eteenpäin.

Käräjäoikeus ja hovioikeus olivat aiemmin katsoneet, että Kelan saatava ei ollut valvottavissa konkurssissa. Tämän perusteeksi etenkin hovioikeus oli katsonut tukipäätöksen sisältämän palautusehdon konkurssinvaraiseksi, kun taas käräjäoikeuden perusteena oli pitkälti sopimuksen tulkintaan liittyvät seikat. Molemmat oikeusasteet olivat joka tapauksessa suhtautuneet palautusehdon aktualisoimaan saatavaan hyvin kriittisesti.

Taustoittaakseen ratkaisuaan KKO lähti liikkeelle siitä, että ehdolliset saatavat on yleisesti katsottu konkurssisaataviksi, kuten on tässäkin edellä todettu. Sen arvion mukaan palautusehdosta johtuva saatava rinnastuu muihin lykkäävästi ehdollisiin saataviin, joissa ehto ei ole täyttynyt vielä ennen konkurssin alkamista.²⁵

Tämän jälkeen tuomion kappaleessa 15 KKO toteaa lähtökohdan, että sopijapuolen ei pidä joutua oikeudellisesti aiempaa huonompaan asemaan vain sen vuoksi, että toinen sopijapuoli joutuu konkurssiin. Tähän poikkeuksena esitetään kuitenkin velkojen suojaan liittyvät seikat, joiden lainsäädännöllinen pakottavuus estää sopijapuolia tehokkaasti sopimasta velkojen aseman heikennyksistä. Näin ollen tehottomiksi jäävät myös konkurssinvaraiset sopimukset, joiden johdosta konkurssipesä olisi velallista itseään huonommassa asemassa.

Konkurssinvaraisten sopimusten arviointi tapahtuu perustelujen mukaan lähtökohtaisesti sopimuksen tosiasiallisten vaikutusten, eikä esimerkiksi osapuolten tarkoituksen perusteella. Tällaisina sitomattomuuteen viittaavina ehtoina mainitaan ehdot, jotka ovat velkojen kannalta epäedullisia ja realisoituvat vain konkurssissa tai tosiasiallisesti lähinnä vain siinä. KKO kuitenkin toteaa, että jos sen sijaan ehdoilla on hyväksyttävä merkitys myös sopijapuolten välillä, niitä on yleensä pidettävä tehokkaina.

3.2 Yleisten oppien soveltuminen kyseessä olleeseen tilanteeseen

KKO joutui siis tilanteessa arvioimaan, onko edellä esitetty palautusehto ollut tapauksessa tosiasiaassa konkurssinvarainen ehto, jonka tulee jäädä tehottomaksi.

Tämän arvioinnin osalta KKO toteaa ensinnäkin, että on ilmeistä, ettei palautusehtoa ole tapauksessa tehty säätiön maksukyvyttömyyden varalta, ja siten konkurssin vaikutusten kiertämiseksi. Ehdolla on ratkaisun mukaan ollut sopijapuolten välillä järkevä ja hyväksyttävä tarkoitus, joka on todettavissa monien muidenkin avustussaatavien kohdalla tavanomaisesta lakisääteisestä palautusvelvollisuudesta konkurssitilanteissa. Tämän tueksi vielä todetaan, että ehdon hyväksyttävyyden puolesta puhuu sen sittemmin tapahtunut lakiin sisällyttäminen.²⁶

²⁵ Ratkaisun kappale 14.

²⁶ KKO ei tarkalleen ottaen nimeä, missä säännöksessä näin on tehty. Ilmeisesti asiassa tarkoitetaan kuitenkin lakia Kansaneläkelaitoksen kuntoutusetuuksista ja kuntoutusrahaetuksista (566/2005), ja sen 12 §:ään vuonna 2010 tehtyä muutosta (HE 22/2010 vp), jonka voimaantulosäännöksessä säädetään mahdollisuudesta määrätä lain nojalla myönnetty avustus palautettavaksi samanlaisin ehdoin, kuin tässä tapauksessa on sovittu.

Toisekseen KKO toteaa, että palautusehto ei tosiasiaassa tule sovellettavaksi lähinnä vain konkurssissa. Tätä tukee etenkin se, että ehto voi täyttyä konkurssin ohella myös monissa muissa tilanteissa, joissa säätiön toiminta lopetetaan. Samoin pidetään selvänä, että pelkkä konkurssiin asettaminen ei edes saa sellaisenaan aikaan ehdon täyttymistä.²⁷

Näiden seikkojen nojalla KKO päättää arviointinsa toteamalla yksioikoisesti:

”kysymys ei ole konkurssin varalta tehdystä tai vaikutuksiltaan sellaiseen rinnastuvasta ehdosta. Palautusehto on siten tehokas säätiön konkurssivelkoihin nähden. Kelalla on palautusehtoon perustuva saatava, jonka se voi valvoa säätiön konkurssissa.”

3.2 Yleisten oppien soveltuminen kyseessä olleeseen tilanteeseen

Läpikäyty ennakkopäätös ei ole herättänyt juurikaan huomiota konkurssioikeudellisessa oikeuskirjallisuudessa, osin varmasti suhteellisen tuoreesta iästään johtuen.²⁸

Ratkaisuun liittyen on löydettävissä ainoastaan Risto Koulun lyhyt kommenttikirjoitus, jossa konkurssioikeudellisia seikkoja hieman sivutaan.²⁹ Ratkaisussa esiintuotua arviointia pidetään kommentissa ongelmattomana ja perusteltuna. KKO tukeutuu Koulun mukaan tutkimuksessa kehitettyyn jaotteluun, jossa merkityksellistä on se, tuleeko sopimusehto sovellettavaksi vain konkurssissa vai onko sillä myös alkuperäisten sopimuskumppaneiden kannalta järkevä funktio. Tämän osaltahan KKO päätyi selvästi jälkimmäiseen vaihtoehtoon.

Ratkaisua pidetään näin ollen perusteltuna ja oikeuskirjallisuudessa luotujen oppien mukaisena. Kommentissa kuitenkin myös huomautetaan, että KKO ei juurikaan tuo esille ratkaisua vastaan puhuvia seikkoja.³⁰ Tämän *pro et contra* -argumentoinnin puuttuminen antaa siten ymmärtää ehkä liian suoraviivaisia linjauksia konkurssinvaraisten sopimusten arvioinnista.

Tässä artikkelissa pyritäänkin seuraavaksi arvioimaan ratkaisun perusteluja kriittisemmin.³¹ KKO:n ratkaisussaan esittämiä seikkoja analysoidaan yksi kerrallaan, minkä tarkoituksena on auttaa ymmärtämään paremmin ratkaisun lopputulosta. Lisäksi arvioidaan ratkaisussa

käsiteltyä tilannetta havainnollistavista näkökulmista, joita KKO ei lainkaan tuo ratkaisussaan esille. Tämä tuonee konkurssinvaraisten sopimusten arvioinnille yleisiä suuntaviivoja.

3.4 Tapauksen mahdollinen julkisoikeudellinen erityislaatuisuus

Ennen kriittistä arviointia on vielä todettava, että tapauksen KKO 2016:100 tilannetta voinee pitää myös peruslähdekohtiltaan erilaisena tavanomaiseen konkurssinvaraiseen sopimiseen nähden.³² Tämän näkemyksen mukaan valtion maksamien avustusten takaisinperintä konkurssitilanteissa on ollut mahdollista lainsäädännössä jo vakiintuneesti, ja siten tapauksessa olisi kysymys vain yksittäisen epäloogisen lainsäädännöllisen aukon tukkimisesta.³³

Tässä artikkelissa lähdetään kuitenkin toisenlaisesta tulkinnasta. On epäilemättä niin, että lainsäädännössä vakiintuneet käytännöt takaisinperinnästä konkurssissa eroavat nimenomaisesta konkurssinvaraisesta sopimisesta, mutta tällaista sääntelyä ei ollut vielä tapauksessa relevanttien avustusten aikaan voimassa. Tämän vuoksi tapauksen rinnastaminen yleistetymin konkurssinvaraiseen sopimiseen katsotaan artikkelissa perustelluksi.

Myöskään KKO ei oletettavasti ole jakanut näkemystä tilanteen täydellisestä poikkeuksellisuudesta, vaikka ratkaisun kappaleesta 20 voikin tämän suuntaista johtaa. Mikäli analogisesti katsottaisiin, että kyseessä on lainmukainen avustussaatavan takaisinperintä ja siten konkurssissa sitova saatava, voisi argumentoinnin käytännössä lopettaa ratkaisun kappaleeseen 20. KKO jatkaa argumentointiaan kuitenkin huomattavasti tästä eteenpäin, mikä osaltaan näyttää, että asian on katsottu kuuluvan ainakin osittain tavanomaisten konkurssinvaraisen sopimisen soveltamisalaan.

Joka tapauksessa on hyvä tiedostaa, että avustussaatavien takaisinperintää voi lakiin perustuvana oikeutena pitää tavallisista konkurssinvaraisista sopimuksista poikkeavana tilanteena, joka on yleisesti katsottu konkurssissa hyväksyttäväksi.³⁴ Edellä mainituista syistä tätä näkökulmaa ei kuitenkaan jäljempänä korosteta, vaan käytännössä tilannetta tullaan käsittelemään puhtaasti sopimuksena Kelan ja sairaalan välillä.³⁵

27 Kappale 21.

28 Varsinaisessa oikeuskirjallisuudessa ratkaisusta on kirjoitettu ainoastaan sopimusoikeudellisesta, sopimusehtojen sisällön määrittämiseen ja tulkintaan keskittyvästä näkökulmasta, ks. Karhu 2017, s. 72. Samoin ratkaisuun on viitattu yleisemmällä tasolla kolmansien oikeutta koskevien sopimusehtojen arvioinnin yhteydessä, ks. Tuomisto 2017, s. 454.

29 Koulun 2017, s. 457–459.

30 Koulun 2017, s. 456.

31 Kriittisen arvioinnin tarpeen osoittamiseksi voidaan sivuhuomiona todeta, että molemmat kyseisen KKO:n ratkaisun osapuolet olivat riidan alussa hankkineet asiantuntijalausunnot korkean akateemisen tason oikeusoppineilta. Näissä lausunnoissa lopulliseen ratkaisuun nähden täysin päinvastaiseen kantaan on päätenyt Turun yliopiston prosessioikeuden professori (silloinen dosentti, yliopistonlehtori) Tuomas Hupli, kun taas Helsingin yliopiston prosessioikeuden professori Risto Koulun on päätenyt KKO:n ratkaisun kanssa yhtenevään näkemykseen.

32 Esimerkiksi professori Koulun rinnastaa oikeuteen toimitetussa lausunnossaan tapauksen hallintolupaan sisällytettyyn lupaehtoon, eikä siis lainkaan pidä tilannetta osapuolten välisenä sopimisena.

33 Tämä näkemys johtaa hieman kyyniseen olettamaan, että samaan ratkaisuun ei olisi päädytty, mikäli tilanteen osapuolena olisi ollut Kelan sijaan puhtaasti yksityinen toimija. Tämä luonnollisesti pienentäisi mahdollisuutta tehdä tapauksesta pidemmälle vietyjä johtopäätöksiä.

34 Tämä voidaan todeta varsinaisen lainsäädännön lisäksi myös käytännössä esimerkiksi Helsingin käräjäoikeuden päätöksestä O8/12809, jolla Epilepsiasäätiön (O201114-1) konkurssin jakoluettelo on hyväksytty. Siinä jakoluetteloon on hyväksytty Sosiaali- ja terveysministeriön takaisin perimä avustus, mikä on perustunut raha-automaattivastuusta annetun lain (1056/2001) 5 lukuun.

35 Toisenlaiseen tulkintaan päätyminen kukaan ei poistaisi ratkaisun kriittisen arvioinnin tarvetta, sillä kokotilanne on ilmeisesti ollut institutionaalisille velkojillekin täysin yllättävä. Tämä ilmenee esimerkiksi KKO:lle toimitetusta vastauksesta (Nordea Pankki Suomi Oyj, 8.9.2016, s. 3): ”Mikäli Reumasäätiöllä olisi ollut vastuullaan yli 20.000.00 euron piilevä velkataakka, eivätkä rahoituslaitokset – olisi rahoittaneet säätiön toimintaa.”

4. RATKAISUN KKO 2016:100 KRIITTINEN ARVIOINTI

4.1 Ehdon sopimisen tarkoitus ja julkisoikeudellinen tausta

Lähdetään arvioinnissa liikkeelle ratkaisun kappaleista 19 ja 20, joissa KKO korostaa sitä, että palautusehtoa ei selvästikään ole tehty konkurssin vaikutusten kiertämiseksi. Tämän tueksi todetaan, että ehto on nykyään itse asiassa sisällytetty lainsäädäntöön.

Argumentin tulkinnessa on huomioitava konkurssioikeudelliset lähtökohdat velkojen yhdenvertaisuudesta. Periaate tarkoittaa konkurssioikeudessa muun muassa sitä, että julkisoikeudellisille saataville ei voi antaa tulkinnallista etua yksityisoikeudellisiin saataviin nähden, mikäli ne ovat etusijaltaan samanarvoisia.³⁶ Näin ollen ratkaisun tulkinnassa ei tule antaa merkittävää arvoa sille seikalle, että kyseessä oleva saatava voi nykyisin aktualisoitua suoraan lainsäädännön perusteella, vaan arviointi voidaan ulottaa koskemaan kaikkia samanehtoisia siviilioikeudellisia sopimuksia.³⁷

Sopimusehdon julkisoikeudellinen tausta voidaan siten ottaa huomioon käytännössä vain sen osoittamiseksi, että ehto ei ole ollut suoranaisesti lainvastainen tai taustatarkoituksiltaan vilpillinen.³⁸ Tämä onkin varmasti totta, mutta väärinkäsitysten välttämiseksi on todettava, että myöskään sopimisen tarkoituksen kohdalla julkisoikeudellisuudelle tai legaalisuudelle ei saa antaa merkitystä. Julkisen edun ohella ehdon tarkoituksena olisi kahden yksityisen toimijan välillä voinut olla myös moni muu, kuten jokin rahoitusehtoihin tai vaikkapa osapuolten henkilöllisiin ominaisuuksiin liittyvä seikka.³⁹

Konkurssioikeudelliselta kannalta kohtalokasta ei oletettavasti edes olisi, että ehdosta olisi sovittu nimenomaan vilpillisessä tarkoituksessa, jos tällaisia vaikutuksia ei tosiasiallisesti kuitenkaan olisi.⁴⁰ Ainoastaan tosiasiallisilla seurauksilla on konkurssin kannalta merkitystä.⁴¹ Näin ollen KKO:n toteamus ehdon sopimisen tarkoituksesta ja julkisoikeudellisesta taustasta on pitkälti tarpeeton konkurssinvaraisten sopimusten arvioinnissa.

36 Tämä voidaan todeta lainsäädännöstä, MJL 2 §, ks. Tammi-Salminen 2001, s. 127.

37 Kappaleessa 3.5 todetusti nykytilanteessa, jossa takaisinperinnän mahdollistava lainsäädännös on tullut voimaan, tätä rinnastusta ei kuitenkaan voisi ongelmitta tehdä.

38 Tämä voidaan johtaa myös sittemmin lakiin otetun säännöksen perusteluista, joissa tavoitteeksi asetetaan, että avustusvarojen päätyminen oikeaan käyttötarkoitukseen, ks. HE 22/2010 vp, s. 4–5.

39 Esimerkiksi tapauksessa KKO 1995:35 ehdon sopimisen tarkoituksena oli kihlakunnanoikeuden mukaan se, että työntekijä oli saatu näin houkuteltua vaihtamaan pois vakiintuneesta työpaikastaan. Tarkoitusta korosti myös, että työntekijällä oli ollut suurehko perhe huollettavanaan. Ks. Vantaan kihlakunnanoikeuden päätös S 92/237, 10.12.1992, s. 9–10.

40 Tällöin voitaisiin toki arvioida ehdon mielekkyyttä yleisten siviilioikeudellisten periaatteiden kannalta. Ks. esim. Hemmo 2003, s. 407.

41 Tämänhän KKO itsekin toteaa aiemmin ratkaisunsa kappaleessa 15.

4.2 Konkurssi palautusehdon laukaisijana

Sopimisen laillisen tarkoituksen ohella KKO pitää ratkaisussa huomionarvoisena sitä, että konkurssiin asettaminen ei sellaisenaan toteuta yhtäkään ehdoista.⁴² Tämän toteamuksen arvioinnissa tulee myös käyttää tiettyä kriittisyyttä.

Ensinnäkin ratkaisun kohdan voisi ymmärtää siten, että konkurssin nimenomainen mainitseminen olisi jollain tapaa voinut muuttaa arviointia. Tämä ei kuitenkaan voi pitää paikkaansa, sillä tällöin mahdollistettaisiin sopimusten sanamuotojen muodollinen järjestely siten, että konkurssi ei varsinaisesti laukaisisi sopimuksen ehtoja, vaikka tosiasiallisesti näin tapahtuisikin. Tämä ei luonnollisesti olisi hyväksyttävä tilanne.⁴³

Toisekseen on huomioitava, mitä tosiasiallisesti seuraa, kun palautusehdon täyttymistä arvioidaan konkurssin kaikkien erilaisten tyyppien kohdalla:⁴⁴

Likvidaatiokonkurssi: konkurssin seurauksena yhtiön liiketoiminta päättyy kokonaisuudessaan, kun kaikki liiketoimintaan käytetty omaisuus realisoidaan esineittäin myymällä.

Saneerauskonkurssi: velallisen liiketoimintaan käyttämä omaisuus myydään toimivana kokonaisuutena eteenpäin.

Jatkamiskonkurssi: konkurssipesä jatkaa omissa nimissään liiketoimintaa, jota velallinen on ennen konkurssia harjoittanut.

Luetelluista konkurssityypeistä ainoastaan niin kutsutussa jatkamiskonkurssissa palautusehdon kohdista yksikään ei konkurssin myötä toteutuisi.⁴⁵ Kuitenkin, koska konkurssipesän nimissä tapahtuva liiketoiminnan jatkaminen ei todellisuudessa voi olla pysyvä asiantila⁴⁶, johtaa konkurssi *de facto* aina palautusehdon täyttymiseen, joko likvidaatio- tai saneerauskonkurssin kautta.

Edellä kuvatun perusteella voidaankin todeta, että asian arvioinnin kannalta olisi yhdentekevää, olisiko palautusehdon sanamuotoon kuulunut lisäys: ”tai laitos asetetaan konkurssiin”. Tämän huomioiminen korostanee ratkaisussa tehtyjen linjausten merkitystä, vaikka lisäys ei tosiasiallisesti johtaisi millään tavalla eri tilanteeseen. Samalla KKO:n argumentti siitä, että konkurssi sellaisenaan ei toteuta palautusehtoa, jää jokseenkin kyseenalaiseksi.⁴⁷

42 Ratkaisun kappale 21.

43 Tämän toteaa esim. Tuomisto 2010, s. 62–63.

44 Konkurssityyppien lajittelusta ks. esim. Koulumäki 2009, s. 17.

45 Likvidaatiokonkurssissa toiminta lopetetaan ja saneerauskonkurssissa laitos siirtyy toiselle omistajalle, eli molemmissa tilanteissa palautusehto laukeaa aina.

46 Tämä seuraa käytännössä KonKL 14:1:n asettamasta konkurssin joutuisuuden vaatimuksesta.

47 On kiistatonta, että vielä konkurssiin asettaminen ei suoranaisesti laukaise palautusehtoa, mutta tämän argumentin korostaminen olisi edellä todetulla tavalla kestävämpiä.

4.3 Saatavan olemassaolo konkurssista riippumatta

Kun on edellä todettu, että konkurssi toimii aina palautusehdon laukaisijana, yhtenä konkurssinvaraisuuden arvioinnin yleisenä kriteerinä on luonnollisesti sen arvioiminen, olisiko velkojalla oikeus valvomaansa määrään konkurssista riippumatta.⁴⁸ Tämän arvioinnin KKO jättää ratkaisussaan täysin tekemättä.

Tapauksessa konkurssista riippumatonta saatavaa ei ole ilmeisesti edes väitetty olevan. Ennen konkurssia säätiö on siis toiminut jatkuvasti palautusehtoa rikkomatta. Kun mikään palautusehdon kohdista ei ole täyttynyt, Kelalla ei ole ollut konkurssia ennen minkäänlaista saatavaa säätiöltä.⁴⁹ Asiantilaa voidaan havainnollistaa siltä kannalta, miten asiaa tulkittaisiin palautusehdon puuttuessa.

Mikäli palautusehdosta ei olisi sovittu, tilannetta arvioitaisiin ennen kaikkea perusteettoman edun palautusta koskevien normien mukaan.⁵⁰ Tässä arvioinnissa olennaista olisi esimerkiksi se, onko säätiö käyttänyt varansa siten kuin avustuspäätöksessä on sovittu.

Perusteettoman edun palautukseen perustuva saatava olisi selvästikin valvottavissa konkurssisaatavana. Tilanteessahan on ollut konkurssin alkaessa jo tapahtunut ei-tahdonilmaisullinen teko tai laiminlyönti, joka suoraan lain nojalla johtaa maksuvelvollisuuteen.⁵¹ Asia on havaittavissa myös vanhassa korkeimman hallinto-oikeuden käytännössä, kun ratkaisussa KHO 1951 I 2 on viitattu konkurssisaatavana pidettyyn valtionavun palautussaatavaan, kun avustusta oli käytetty sen ehdoissa määrätyn tarkoituksen vastaisella tavalla.⁵²

Kun Kelalla ei tässä kuitenkaan olisi konkurssista riippumatonta saatavaa, on tilanne epätavanomainen. Klassinen konkurssioikeuden taustalla vaikuttava ajatus siitä, että konkurssipesän velkojat ovat tietynlaisesta kollektiivisesta tappion kärsijän asemassa, ei nimittäin tunnu soveltuvan. Kelahan käytännössä saa konkurssin seurauksena saatavan, jota sille ei muutoin kuuluisi.

Käytännössä poikkeukselliselta vaikuttava tilanne voisi pikaisesti arvioituna viitata kiellettyyn konkurssinvaraisuuteen. Ominaisuuksiltaan lähimmäksi siviilioikeudelliseksi konstruktioksi voidaan

kuitenkin nostaa sopimussakko. Sopimussakon kohdalla tilanne voi nimittäin faktisesti muistuttaa suuresti tätä, mikäli sakon suuruus on syystä tai toisesta asetettu huomattavasti todellista vahingon osuutta suuremmaksi.⁵³ Kun tilanne edellä mainitusti tulee voida rinnastaa myös julkisoikeudellisten tilanteiden ulkopuolelle, on hyödyllistä vielä tarkastella asiaa sopimussakon näkökulmasta.

4.4 Sopimussakkosaatavan sitovuus konkurssissa

Kuten edellä on todettu, klassisia esimerkkejä konkurssinvaraisista sopimuksista ovat erinäiset oikeustoimet, joilla rajoitetaan KonkL 3:8:ään perustuvaa konkurssipesän yleistä oikeutta vetäytyä velallisen sopimussuhteista. Tällaisia voivat olla muun muassa sopimukset vahingonkorvauksista, sopimussakoista tai muista sopimusrikkomuksen seurauksista. Jotta näitä sopimusehtoja pidettäisiin konkurssinvaraisina, ja siten pesää sitomattomina, määräysten tulee kuitenkin koskea ainoastaan konkurssitilanteita.⁵⁴

Jos taas sopimusrikkomuksen seuraamuksia koskevat ehdot koskevat myös muita tilanteita kuin konkurssia, on tällaisia ehtoja pidetty sitovana myös korvauksen sovittu suuruus mukaan lukien.⁵⁵ Näin ollen myös tällaisen sopimuksen irtisanomiseen sidottua sopimussakkoa, jonka suuruus on huomattavasti kärsittävä vahinkoa suurempi, voidaan lähtökohtaisesti pitää konkurssipesää sitovana. Tämä on tavallaan luonnollista, sillä kyseinen sopimussakkosaatava on yksinkertaisesti seurausta velallisen tekemästä hänelle itselleen epäedullisesta oikeustoimesta, jonka kohtuullistaminen ei ole konkurssioikeudellisen arvioinnin asia.⁵⁶

Oikeuskäytännönkin perusteella voidaan päätyä siihen, että Suomen oikeusjärjestyksessä konkurssissa sitoviksi oletetaan lähtökohtaisesti myös sellaisten sopimuslausekkeiden aiheuttamat saatavat, jotka johtavat sopijapuolelle aiheutuneiden vahinkojen ylikompensointiin.⁵⁷ Näin pesän suojakeinoksi jää lähinnä mahdollisuus vedota sopimuksen sovitteluun, vaikkakin tähän sillä on vain samat edellytykset kuin velallisella itsellään.⁵⁸

Näin ollen, kun edellisessä kappaleessa on todettu arvioitavana olevan palautusehdon rinnastuminen sopimussakkotilanteeseen, voidaan myös tapauksen KKO 2016:100 palautusehdon aiheuttaman saatavan arviointi jälleen kerran typistää siihen, tuleeko palautusehto sovellettavaksi oleellisesti vain konkurssitilanteessa.

48 Onhan jo määritelmällisestikin selvää, että sopimus ei voi käytännössä olla konkurssinvarainen, jos se soveltuu muutoinkin.

49 Oletus voidaan tehdä, sillä esimerkiksi perusteettoman edun palautukseen vedottaisiin oletettavasti vähintään toissijaisena vaatimuksena, varsinkin ottaen huomioon, että ensisijaisen vaatimuksen menestyminen ei selvästikään ole varmaa. Vaikka tilanne kuitenkin olisi mahdollisesti ollut tapauksessa toinen, on tässä teoreettisen mielenkiinnon kannalta syytä ottaa tämä asetelma.

50 Mäenpää 2003, s. 424; Norros 2012, s. 83.

51 HE 26/2003, s. 35; Havansi 1992, s. 193.

52 KHO 1951 I 2 ja Vilkkonen 1973, s. 49.

53 Esimerkki: A:n tulee toimittaa B:lle tuhannen euron arvosta hyödykkeitä tiettyä ajankohtana, tai hänen maksettavakseen tulee miljoonan euron sopimussakko. A ajautuu yllättäen konkurssiin eikä kykene toimittamaan hyödykkeitä. Näin B:lle syntyy miljoonan euron saatava konkurssipesältä, vaikka varsinaista vahinkoa ei ole läheskään tuota määrää.

54 Tuomisto 2010, s. 61.

55 Tuomisto 2010, s. 62.

56 Muissa oikeusjärjestyksissä tähän hieman jännitteeseen asiantilaa on reagoitu ilmeisesti siten, että todellisen vahingon ylittävälle korvaussäämiselle jaetaan osinkoa vasta tavallisten konkurssisaamisten jälkeen. Näin on ainakin ollut esimerkiksi Tanskassa ja Norjassa, ks. Tuomisto 1991, s. 277.

57 Tuomisto 1991, s. 278.

58 Tuomisto 1991, s. 277.

5. RATKAISUN YDINASIAT KRIITTISEN ARVIOINNIN PERUSTEELLA

5.1 Ehdon soveltamisalan konkurssinvaraisuus

Edellä esitettyjen seikkojen perusteella voidaan todeta, että ratkaisun KKO 2016:100 ylivoimaisesti olennaisimmaksi seikaksi nousee ratkaisun kappaleen 21 kaksi ensimmäistä virkettä: "Ehto ei myöskään tosiasiasa tule sovellettavaksi lähinnä vain konkurssissa. Palautusehto voi täytyä eri tilanteissa, ja myös laitoksen toiminta voidaan lopettaa muusta syystä kuin konkurssin vuoksi."

Tämän KKO:n linjauksen taustalla on ilmeisesti ennen kaikkea tarkasteltavana olevan palautusehdon moniosaisuus. Palautusehto voi nimittäin aktualisoitua käytännössä neljällä eri tavalla:

1. toiminta siirtyy toiselle omistajalle;
2. toiminta lopetetaan;
3. toimintaa olennaisesti muutetaan; tai
4. kysymyksessä olevia varoja käytetään väärin.

Arvioinnissa ratkaisevaa on siis juuri se, että myös muut seikat kuin säätiön ajautuminen konkurssiin olisivat hyvin voineet laukaista palautusehdon soveltumisen. Tämä on epäilemättä totta, sillä yhtiön toiminnan päättymisen konkurssiin ei liene ainakaan todennäköisempi vaihtoehto säätiön toiminnan loppumiselle, kuin toiminnan lopettaminen muusta syystä tai sen toiminnan myyminen toiselle omistajalle. Lisäksi varojen väärinkäyttö on oletettavasti avustusvarojen tapauksessa jopa tyypillinen palautusvelvollisuuden aiheuttaja.

Palautusehdon osalta voidaankin katsoa, että ehdon soveltamisala on niin laaja myös konkurssitilanteiden ulkopuolella että se ei käytännössä voi olla konkurssinvarainen ehto sanan varsinaisessa merkityksessä.⁵⁹ Tällä perusteella voidaan KKO:n tavoin todeta, että ehto rinnastuu mihin tahansa muuhun lykkäävästi ehdolliseen saatavaan, joka aktualisoituu konkurssin seurauksena ja aiheuttaa Kelalle valvontakelpoisten konkurssisaatavan.

5.2 Vertailu aiempaan käytäntöön

Ratkaisun osalta on huomattava kuitenkin vielä edellä käsitellyssä ratkaisussa KKO 1995:35 tehty linjaus. Siinähan konkurssinvaraiseksi tulkittiin ehto, jonka soveltamisala oli myös laajempi kuin pelkkä konkurssi. Tarkalleen ottaen ehdon soveltamisala oli kirjattu seuraavasti: "Työnantajasta johtuva työsuhteen katkeaminen (yrityksen myynti, konkurssi tai jokin vastaava)". Näin ollen

⁵⁹ Ks. esim. Tuomisto 2010, s. 63 tästä arvioinnista.

tässäkin tapauksessa ehdon soveltamisala ulottui paljon konkurssia laajemmalle, mutta silti se katsottiin konkurssin varalta tehdyksi.

Olennaisinta ratkaisussa on kuitenkin ollut työsopimuslain nimenomainen säännös, joka on estänyt sopimuksen sitovuuden konkurssissa. Tämän johdosta ehto, jolla pyrittiin rajoittamaan säännöksen konkurssipesälle antamia oikeuksia, oli KKO:n mukaan tehty tosiasiallisesti konkurssinvaraisesti.

Tässä artikkelissa esitetyn konstruktion mukaan tätäkään ehtoa ei kuitenkaan olisi pidetty varsinaisena konkurssinvaraisena sopimisena, sillä myös tässä tapauksessa ehdolla on epäilemättä ollut todellista merkitystä myös alkuperäisten sopijapuolten välillä ja konkurssitilanteen ulkopuolella. Ehdon sitomattomuus konkurssissa olisi sen sijaan voitu johtaa suoraan työsopimuslain sääntelyn indispositiivisuudesta.⁶⁰

6. RATKAISUN SEURAUKSET

6.1 Ehdollisten saatavien sitovuus

Edellä tarkasteltu ratkaisu KKO 2016:100 ei sinänsä muuta vakiintunutta konkurssioikeudellista näkemystä palautusehtoisten saatavien kohdalla.⁶¹ Tämä onkin tavallaan luonnollista, sillä kyseisen kaltaisia ehtoja käytetään erinäisten avustusvarojen yhteydessä laajalti. Toisensuuntainen ratkaisu olisi mahdollisesti aiheuttanut epävarmuutta oikeustilaan ja erinäisten avustusvarojen väärinkäyttöksiä.

Merkittävämpi seuraus ratkaisusta on kuitenkin yleisesti ehdollisten saatavien konkurssinvaraisuuden tulkinnan selkeytyminen. Aiemman, hieman epäselvän ratkaisun KKO 1995:35 rinnalle on nyt saatu uusi, paremmin kirjallisuudessa esitettyjä näkemyksiä vastaava ennakkoratkaisu konkurssinvaraisesta sopimisesta. Kuten edellä todettu, myös tämän ratkaisun perustelujen kohdalla tulee kuitenkin noudattaa tiettyä kriittisyyttä.⁶²

6.2 Ratkaisun kohtuullisuus

Ratkaisun lopputuloksena olevassa tilanteessa on kuitenkin edellä esitetysti huomattavaa, että minkäänlaista saatavaa ei normaalien siviilioikeudellisten käytäntöjen mukaan olisi, mikäli palautusehtoa ei tilanteessa olisi ollut. Näin ollen palautusehdon sitovuus on muiden

⁶⁰ Ks. Havansi 1992, s. 142. Samanlainen tilanne olisi katsoakseni myös jos tapauksen KKO 2016:100 avustussaatavia perittäisiin takaisin nyt, tarvittavan lainsäädännön tultua voimaan.

⁶¹ Edellä todetusti avustussaatavien takaisinperintä konkurssissa on käytännössä vakiintuneesti lainsäädäntöönkin sisällytetty asiantila. Ratkaisu näyttää kuitenkin sen, että takaisinperintä on perusteltavissa myös yleisten konkurssinvaraisten sopimisen oppien kautta.

⁶² Samoin tulee muistaa artikkelin kappaleessa 3.5 esitetty mahdollisuus päätöksen toisenlaisesta tulkinnasta, vaikka siihen ei tässä päädytäkään.

velkojen kannalta erityisen raskas seikka, ja voisi näin ollen vaikuttaa johtavan kohtuuttomaan tilanteeseen.

Kohtuuttomuuskysymysten kohdalla on kuitenkin huomattava se, mihin KKO ratkaisussaan päätyy. Tuomion viimeisessä kappaleessa 24 nimittäin todetaan, että koska kärjäoikeus ja hovioikeus olivat hylänneet Kelan kanteen palautusehdon tehottomuuden perusteella, saatavien vanhentumista ja kohtuullistamista koskevien vaatimusten osalta asia tuli palauttaa asianmukaisesti kärjäoikeuden käsiteltäväksi.

Tässä tutkielmassa ei tarkastella syvällisemmin näitä saatavien kohtuullistamista ja vanhentumista koskevia seikkoja, mutta oletettavaa on, että alkuperäinen yli 20 miljoonan euron saatava pienentyisi merkittävästi tässä arvioinnissa.⁶³ Tämä ei kuitenkaan poista sitä seikkaa, että näiden asioiden arviointi ei kuulu itse saatavan valvontakelpoisuuden arvioimiseen siltä osin, onko kyseessä konkurssinvarainen sopimus.⁶⁴

KKO:n tehdessä ratkaisunsa 28.12.2016, kyseinen riita-asia oli ollut vireillä yli kuuden vuoden ajan.⁶⁵ Kun ratkaisun seurauksena asia palautettiin jälleen kärjäoikeuden käsittelyyn, asian osapuolet ovat varsin ymmärrettävästikin päätyneet sovintoratkaisuun pitkittyneen käsittelyn lopettamiseksi.

Mielenkiinnon vuoksi todettakoon sovinnon lopputulemana olleen, että Kelan saatavan määräksi jakoluetteloon hyväksyttiin ja vahvistettiin 7 miljoonaa euroa, eli se soviteltiin noin kolmasosaan. Tämän lopputuleman mahdolliseen oikeasuhtaisuuteen ei kuitenkaan oteta tässä kantaa.

7. PÄÄTELMÄT JA YHTEENVETO

7.1 Ehdolliset saatavat ovat lähtökohtaisesti valvottavissa konkurssissa

Artikkelin lopputulemana voidaan varsin perustellusti todeta, että mitään lähtökohtaista ongelmaa ei ole sille, että ehdolliset saatavat ovat sitovia myös konkurssitilanteessa.

Huomioon tulee kuitenkin ottaa yleinen lähtökohta siitä, että velallisen tekemät konkurssinvaraiset sopimukset eivät sido konkurssipesää. Ehdollisten saatavien kohdalla tällainen tilanne voi luonnollisesti tulla kyseeseen, mutta tällöin vaaditaan erityisen oikeuskirjallisuudessa ja -käytännössä syntyneen kriteeristön täyttymistä.

63 Esimerkiksi käsiteltyssä ratkaisussa KKO 1995:35 kihlakunnanoikeus ja hovioikeus pitivät saatavaa todetusti konkurssisaatavana, mutta sen suuruus soviteltiin neljäsosaan sopimusehdon mukaisesta.

64 Ks. esim. Koulun 2009, s. 54, KKO 2016:100 k. 22.

65 Oikeudenkäynti oli käynnistynyt riitautuksen johdosta 20.12.2010, ja Päijät-Hämeen kärjäoikeus oli päätöksellään 23.3.2011 vahvistanut konkurssin jakoluettelon ja siirtänyt riitautuksen käsittelyn riita-asian käsittelyjärjestykseen. Itse konkurssiin asettamispäätös on sen sijaan annettu jo 30.3.2010.

7.2 Yleiset päätelmät konkurssinvaraisesta sopimisesta

Ratkaisusta KKO 2016:100 voidaan johtaa päätelmiä ehdollisten saatavien konkurssinvaraisuudesta. Edellä näytetysti olennaisinta ratkaisussa on KKO:n suorittama arviointi siitä, koskeeko palautusehto todellisesti myös muita kuin konkurssitilanteita. Tähän vastaaminen voi käytännössä aiheuttaa haasteita, koska sopimuskumppaneiden on käytännössä varsin helppo saada sopimusehto muodollisesti vaikuttamaan siltä, ettei sitä ole sovittu ainoastaan konkurssia varten.⁶⁶

Arvioinnin perustana pitää siten olla palautusehdon täyttymismahdollisuuksien tosiasiallinen relevanssi. Esimerkiksi Tuomisto on käyttänyt tämän osalta erotteluperusteena ajatusta siitä, voidaanko velallisen todella olettaa antaneen sopimuksen hyväksyttävyyttä punnitessaan painoa kyseiselle sopimusehdolle.⁶⁷ Näin ollen konkurssin varalta sovitun sopimusehdon merkitys pelkistyy sellaisiin sopimusehtoihin, joilla ei faktisesti ole itse velalliselle juurikaan riskiä tai merkitystä, koska näiden kohdalla aktualisoituminen tapahtuu käytännössä vain konkurssitilanteessa. Jos velallisen on taas tullut antaa merkitystä sopimusehdolle siitä sopiessaan, ei kyseessä ole konkurssinvarainen sopimus.⁶⁸

Tutkitussa ratkaisussa KKO on antanut merkitystä myös monille muille seikoille, mutta artikkelin jakson 4 mukaisesti niiden painoarvo asiassa on ollut lähes mitätön. Esimerkiksi osapuolten tekemän sopimuksen tosiasiallisen tarkoituksen arvioinnilla tulee olla konkurssioikeudellisessa arvioinnissa vain välillistä arvoa.

Ratkaisun perusteella konkurssinvaraisen sopimisen arviointi voidaankin pelkistää seuraavasti kahteen kohtaan:

1. Soveltamisala: konkurssinvarainen sopimus on soveltamisalaltaan sellainen, että se soveltuu vain konkurssissa tai tosiasiallisesti lähinnä vain siinä.⁶⁹
2. Asiallinen lopputulos: konkurssinvaraisen sopimuksen johdosta konkurssipesän asema tosiasiallisesti heikkenee verrattuna siihen, mikä se olisi lain mukaan.⁷⁰

66 Tästä syystä on katsottu, että konkurssinvaraisuuden tulee olla mahdollista laajemminkin, ks. Könkkölä – Linna 2013, s. 349.

67 Tuomisto 2010, s. 63.

68 Sillä, että kyseessä voi olla yksinkertaisesti velallisen huonon sopimisen aiheuttama totaalisen epäedullinen sopimus, ei ole konkurssissa merkitystä. Ks. esim. Tammi-Salminen 2001, s. 128–129, koskien luotonantajalle aina jäävää riskiä.

69 KKO 2016:100 kappale 16, viimeinen virke.

70 Asiallisen lopputuloksen vaatimusta ei tässä artikkelissa ole edellä käsitelty kuin ohimennen, sillä tiukan soveltamisalavaatimuksen vuoksi se jää ehdollisten saatavien kohdalla hyvin teoreettiseksi seikaksi. Ratkaisun kappaleen 15 perusteilla voidaan kuitenkin KKO:n tavoin todeta, että positiivisesti vaikuttavan ehdon tilanteessa velkojen suojaan liittyvät konkurssioikeudelliset periaatteet eivät samaan tapaan sovellu. Tämän vuoksi konkurssinvaraisen sopimuksen tulee tosiasiallisesti myös heikentää konkurssipesän lainmukaista asemaa. Tällaista asiallisen lopputuloksen lisävaatimusta käyttää oikeuteen toimitetussa lausunnossaan myös professori Koulun.

7.3 Lopuksi

Artikkelin edetessä on tullut selväksi, että konkurssinvaraisten sopimusten arviointi on varsin vaikeasti tulkittava osa konkurssioikeutta. Sekä ratkaisussa KKO 1995:35 että KKO 2016:100 huomionarvoista on se, että KKO on päättänyt käytännössä täysin päinvastaiseen lopputulokseen kuin alemmat oikeusasteet. Lisäksi edellä esitetyn perusteella voidaan myös KKO:n perusteluissa havaita tiettyjä epäselvyyksiä, jotka voivat olla omiaan hankaloittamaan asian tulkintaa.

Tilanteiden tulkinnallisuus osaltaan johtaa oletettavasti siihen, että käytännössä tapaukset usein sovitaan, eikä hitaaseen ja raskaaseen oikeudenkäyntiprosessiin ryhdytä. Tähän kannustaa tietysti myös se, että prosessi saattaa vielä päättyä ensimmäisellä kierroksella tietynlaiseen tuloksettomuuteen, kuten tapauksessa KKO 2016:100. Mainituista asioista seuraava ratkaisuiden vähäisyys ei ainakaan helpota tilanteiden yhtenäistä tulkintaa.

Tässä artikkelissa on KKO:n käytännön pohjalta pyritty esittämään ehdollisten saatavien konkurssinvaraisuuden arviointiin yhteisiä perusteita, mutta tilanne jää edelleen hyvin avoimeksi. Edellä johdettu, yksinomaan sopimuksen tosiasialliseen *inter partes* järkevyyteen perustuva sääntö voi yksinkertaisuudessaan vaikuttaa mielekkäältä, mutta todellisuudessa linjaus avaa näyttövaikeuksien johdosta huomattavia mahdollisuuksia keinottelulle.

Tämän vuoksi voidaan lopuksi todeta *de lege ferenda*, että konkurssinvaraisten sopimusten yhtenäisen tulkinnan kannalta olisi hyödyllistä, mikäli niistä olisi huolellisesti valmisteltua yleistä laintasoista sääntelyä. Näinhän on edellä todetusti myös alan toimijoiden puolelta toivottu.⁷¹

71 Ks. Kappale 2.1.

LÄHDELUETTELO

Virallislähteet

HE 26/2003 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle konkurssilainsäädännön uudistamiseksi

HE 22/2010 vp, Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi Kansaneläkelaitoksen kuntoutusetuuksista ja kuntoutusrahaetuuksista annetun lain 12 §:n muuttamisesta

Konkurssioikeuden kehittämiskomitean mietintö 1978:37

Konkurssiasiaain neuvottelukunta, 11.12.2014. Muistio oikeusministeriölle 277/51/14, Konkurssilain muutostarpeet

Kirjallisuus

Havansi, Erkki: Suomen konkurssioikeus. 3. uudistettu painos, Helsinki, Lakimiesliiton kustannus 1992 (Havansi 1992)

Havansi, Erkki: Konkurssin alkamisen varallisuus oikeudelliset vaikutukset. Teoksessa: Risto Koulumäki et al. Insolvenssioikeus. 2. uudistettu painos, Helsinki, WSOYpro 2005 s. 169-190 (Havansi 2005)

Hemmo, Mika: Sopimusoikeus II. 2. uudistettu painos, Helsinki, Talentum 2003 (Hemmo 2003)

Karhu, Juha: Vahingonkorvausoikeuden ja sopimusoikeuden perusteet. Turku, Turun yliopisto 2017 (Karhu 2017)

Kontturi, Mikko: Konkurssitakaisinsaannista Euroopan unionissa. Defensor Legis, 6/2013, s. 1000-1013. 2013 (Kontturi DL 2013)

Koulumäki, Risto: Immateriaalinen varallisuus konkurssissa. Helsinki, WSOY Lakitieto 2003 (Koulumäki 2003)

Koulumäki, Risto: Konkurssioikeus. 2. uudistettu painos, Helsinki, WSOYpro 2009 (Koulumäki 2009)

Koulumäki, Risto – Lindfors, Heidi: Velkavastuun toteuttaminen luottoyhteiskunnassa. 2. uudistettu painos Helsinki, Helsingin yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta 2016 (Koulumäki – Lindfors 2016)

Koulumäki, Risto: KKO 2016:100 - Konkurssilain pakottavuus. Teoksessa: P. Timonen, toim. KKO:n ratkaisut kommentein 2016 II. Helsinki, Alma Talent 2017 s. 457-459 (Koulumäki 2017)

Könkkölä, Mikko – Linna, Tuula: Konkurssioikeus. Helsinki, Talentum 2013 (Könkkölä – Linna 2013)

Mäenpää, Olli: Hallinto-oikeus. 4 laitos. Helsinki, WSOY lakitieto 2003 (Mäenpää 2003)

Niemi-Kiesiläinen, Johanna: Massavelat konkurssissa. Helsinki, Lakimiesliiton kustannus 1989 (Niemi-Kiesiläinen 1989)

Norros, Olli: Velvoiteoikeus. Helsinki, Sanoma Pro 2012 (Norros 2012)

Ovaska, Risto: Konkurssivelallisen liiketoiminnan jatkaminen. Helsinki, Lakimiesliiton kustannus 1992 (Ovaska 1992)

Tammi-Salminen, Eva: Sopimus, kompetenssi ja kolmas. Helsinki, Suomalainen Lakimiesyhdistys 2001 (Tammi-Salminen 2001)

Tuomisto, Jarmo: Vuokranantaja ja vuokralaisen konkurssi. Helsinki, Lakimiesliiton kustannus 1991 (Tuomisto 1991)

Tuomisto, Jarmo: Konkurssin vaikutuksista velallisen sopimussuhteisiin erityisesti uuden konkurssilain valossa. Teoksessa: Prosessioikeudellisia erityiskysymyksiä. Turku, Turun yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta 2004 s. 227-250 (Tuomisto 2004,)

Tuomisto, Jarmo: Sopimus ja insolvenssi. Helsinki, Lakimiesliiton kustannus 2010 (Tuomisto 2010)

Tuomisto, Jarmo, 2017. Sopimus vai traditio? Teoksessa: J. Riekkinen, toim. Oikeutta oikeudenkäynnistä täytäntöönpanoon: Juhlajulkaisu Tuula Linna. Helsinki, Alma Talent 2017 s. 442-456. (Tuomisto 2017)

Vilkkonen, Eero: Hallintolainkäytön alasta. Helsinki, Suomalainen lakimiesyhdistys 1973 (Vilkkonen 1973)

Oikeuskäytäntö

KHO 1951:2

KKO 1990:130

KKO 1995:35

KKO 2003:1

KKO 2016:100

Helsingin kärjäoikeus, päätös 08/12809, asia K 08/11535, 15.2.2009